

Історичні науки

УДК 94(477)"18/19":656.8(930)

Руденко Юлія Миколаївна

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Руденко Юлия Николаевна

*кандидат исторических наук,
доцент кафедры социаль-но-гуманитарных дисциплин
Киевский кооперативный институт бизнеса и права*

Rudenko Yuliia

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of Social Sciences and Humanities
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law*

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПОШТОВОГО ТА ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНОГО
ЗВ'ЯЗКУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ІМПЕРСЬКОГО ПЕРІОДУ:
ІСТОРИОГРАФІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЧТОВОЙ И ПОЧТОВО-ТЕЛЕГРАФНОЙ
СВЯЗИ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ ИМПЕРСКОГО ПЕРИОДА:
ИСТОРИОГРАФИЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХІХ – НАЧАЛА ХХ
ВЕКА**

**ACTIVITIES OF THE POSTAL AND POSTAL AND TELEGRAPH
COMMUNICATIONS OF THE RIGHT BANK UKRAINE DURING THE
IMPERIAL PERIOD: HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF
THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES**

Анотація. У статті здійснено аналіз історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., присвяченої питанню діяльності поштового та

поштово-телеграфного зв'язку на Правобережній Україні імперського періоду.

Ключові слова: історіографія, пошта, поштово-телеграфний зв'язок, Правобережжя, друга половина XIX – початок XX ст.

Аннотація. В статті проведено аналіз історіографії другої половини XIX – початку XX століття, присвяченій питання діяльності поштової та поштово-телеграфної зв'язки в Правобережній Україні імперського періоду.

Ключевые слова: историография, почта, почтово-телеграфная связь, Правобережье, вторая половина XIX – начало XX века.

Summary. The article analyzes the historiography of the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries dedicated to issue activities of postal and postal and telegraph communications in Right Bank Ukraine during the imperial period.

Key words: historiography, post, postal and telegraph communication, Right Bank, second half of the 19th – beginning of the 20th centuries.

Поштовий зв'язок відіграє важливу роль у розвитку економіки країни, побудові інформаційної інфраструктури, прискоренні інтеграційних процесів. Це надає актуальності вивчення питання діяльності поштових та поштово-телеграфних установ, яке не завжди знаходилося у полі зору дослідників. Порівняно кількісно незначний історіографічний доробок акцентує на необхідності детального вивчення проблеми.

Історіографія питання другої половини XIX – початку XX ст. характеризується наявністю праць, в яких питання поштового зв'язку, його функціонування згадувалися лише частково. Дослідження, тематикою яких була поштова справа, почали видаватися наприкінці XIX ст., оскільки в

той час пошта, телеграф, телефон впливали фактично на всі суспільні відносини. Особливістю робіт цього періоду є й те, що діяльність пошти і телеграфу часто розглядалася не як єдина система, а окремо. До того ж телеграф здебільшого описували з технічної сторони, оминаючи історичний аспект. Більшість досліджень цього періоду написана на загальноімперському матеріалі та містить лише окремі питання, що стосуються Правобережжя.

Автор кількох ґрунтовних досліджень з історії ямських перегонів у Московській державі І. Гурлянд [3; 5] при написанні своїх робіт використовував широку джерельну базу, зокрема приватне листування, стародавні акти, берестяні грамоти. Скорочений варіант «Ямской гоньбы в Московском государстве до конца XVII века» друкувався в «Поштовом телеграфному журналі» за 1900 р. [6]. У 1902 р. знову у «Поштовом телеграфному журналі» автор видав неопубліковані матеріали та дослідження, які зберігалися в архівах та бібліотеках [4].

Кілька праць присвячені розвитку поштової справи в окремі періоди правління російських царів. Зокрема, А. Стеткевич дослідив пошту і телеграф за Олександра III [30]. Цікаве монографічне дослідження чиновника Міністерства іноземних справ Н. Соколова про Санкт-Петербурзьку пошту за Петра Великого. Дослідження спирається на матеріали Петербурзьких архівів та присвячене влаштуванню урядових поштових відносин [26].

Взагалі, історіографію другої половини XIX – початку XX ст., можна погрупувати за тематиками досліджень, більшість яких публікувалася у неофіційному відділі «Пошто-телеграфного журналу». Так, Н. Соколов досліджував перевезення пошти залізничними дорогами Росії [25], перевезення поштової кореспонденції приватними особами по залізничних лініях [20]. Н. Яворський висвітлював питання залізничних станцій та поштових операцій них у 1902-1913 рр. [37; 35].

Питання земських та сільських пошт знаходилися в полі зору Д. Франца [32]. Н. Соколов висвітлював питання відкриття земських пошт [22], створення рухомих поштових експедицій для прийому і видачі кореспонденції сільським жителям [24], відкриття в Росії сільських пошт [23], системи утримання поштових станцій [27; 28]. К. Лішин [12; 13] розглянув питання об'єднання державної та земської пошти.

Не оминули увагою дослідники питання кадрового забезпечення й освіти працівників цієї сфери. Зокрема Г. Кандін висвітлив підготовку до служби поштово-телеграфних чиновників [8], В. Афанасьєв намагався проаналізувати, чи потрібні спеціальні курси для навчання чиновників, чи їх варто навчати при поштових закладах [1].

Гендерна проблема у поштовій галузі була актуальною, тому часто з'являлася на шпальтах журналу. Е. Соколова розглядала службу жінок в установах зв'язку та надання ними поштових, телеграфних і телефонних послуг у різних країнах [29], Н. Соколов вивчав питання допущення жінок на службу у поштово-телеграфне відомство [19], А. Садовніков висвітлив роль та місце жінки у поштово-телеграфному виробництві [17].

Відкриття, становлення, діяльність ощадних кас при поштових та поштово-телеграфних установах з'ясовували С. Жарков [7] та Н. Яворський [39]. Автори простежували динаміку ощадних вкладів, порівнювали ефективність їхньої роботи у різних регіонах у різний час.

Питаннями міжнародних зв'язків Російської імперії у поштовій сфері займалися М. Шедлінг [35] та Н. Соколов, праці якого стосувалися поштових відносин Росії з Прусією [21], міжнародного поштового права, яке обговорювалося на Віденському поштовому конгресі 1891 р. [18].

Наступні дослідники виділяються з поміж інших критичністю своїх поглядів. У праці І. Озерова «Почта в России и за рубежом» [16] проаналізовано питання установ зв'язку, відставання їх розвитку порівняно з європейським. Дослідник Е. Бухгейм у роботі «Очерк почтово-

телеграфного дела в России и за границей» [2] вказав на тяжке становище працівників поштово-телеграфного зв'язку, їхню мізерну заробітну платню. Він розкритикував політику Головного управління пошти і телеграфів, вказав на недостатнє фінансування поштових та поштово-телеграфних закладів у порівнянні із західноєвропейськими установами.

У 1901 р. у типографії Міністерства внутрішніх справ опубліковано «Исторический очерк. Почта и телеграф в XIX столетии» [15]. Видання складається з двох відділів – поштового і телеграфного. Поштовий відділ висвітлює питання відкриття поштових закладів, ямських перегонів, перевезення пасажирів та пошти по ґрунтових, шосейних, залізничних дорогах та водними шляхами, поштових такс і видів поштової кореспонденції, поштових операцій, відносин з іноземними державами, польової пошти, цензури та діяльності ощадних кас. Телеграфний відділ теж містить низку питань, які поділені на підрозділи у хронологічному порядку відповідно до правління імператорів: телеграф за царювання Миколи I, за Олександра II, Олександра III, Миколи II.

Історію електрозв'язку досліджував М. Шедлінг [34]. Автор виділив головні етапи становлення телеграфної справи на території Росії та світу, беручи точкою відліку першу згадку про телеграф і закінчуючи 1870 рр. У своєму дослідженні автор акцентував увагу на значній ролі у створенні телеграфу російських вчених Б. Якобі та П. Шиллінга. Варто зазначити, що дане дослідження не є суто історичним, а більшою мірою висвітлює технічний аспект телеграфу.

У 1910 р. вийшов друком узагальнюючий нарис Н. Яворського «Двадцятип'ятиріччя поштово-телеграфного відомства. 1885-1910» [35]. Перевага цієї праці полягає в тому, що автор спробував порівняти діяльність поштово-телеграфних закладів у дореформений і післяреформений періоди. Порівняльний аналіз проводився на основі статистичних показників, які й розміщені у додатках до видання. Бралися

до уваги доходи і витрати установ, заробітна плата працівників, їх кількісний склад, кількість кореспонденції, яку отримували та відправляли. Як стислий варіант нарису, Н. Яворський розмістив статтю у 1912 р. у «Поштово-телеграфному журналі» [36].

Наукові роботи історика І. Козловського відрізнялися від праць сучасників тематикою досліджень. Його двотомне видання – «Первые почты и первые почтмейстеры в Московском государстве», – вийшло друком у 1913 р., до 300-річчя «дому династії Романових», у видавництві Варшавського університету. Дослідження розглядає питання становлення та розвитку поштової справи в Росії у другій половині XVII ст. У книгах проаналізовано історіографію вивчення друкарської справи в Росії, глибоко розкрито історію зародження поштових служб, роботу сімей-листонош, розвиток засобів комунікації, появу поштових відділень у різних куточках держави. Том I присвячений розгляду історії становлення пошти. У кінці тому подані таблиці, карта, а також відповіді І. Козловського своїм опонентам. У Томі II опубліковано додатки – Поштові справи Московського Головного Архіву Міністерства Закордонних справ за період 1665-1701 рр. [9; 10].

Не минули увагу дослідників питання філателії. Друком виходили філателістичні збірники: «Коллекционер» [11], «Филателия» [31], «Марки и коллекционер» [14].

Таким чином, у історіографії другої половини XIX – початку XX ст. історія поштово-телеграфних установ Правобережжя розглядалася як один із напрямків індустріального розвитку, незалежно від соціально-економічного та політичного становища держави. В цілому, в окреслений період не було створено ґрунтовних досліджень не тільки з історії поштово-телеграфного зв'язку Правобережної України імперського періоду, а й навіть з історії зв'язку Російської імперії загалом. На наш погляд, незначний історіографічний доробок даного періоду можна

пояснити низьким інтересом професійних істориків до питання поштового та поштово-телеграфного зв'язку. Адже більшість праць другої половини XIX – початку XX ст. написана чиновниками або фахівцями поштової галузі.

Література

1. Афанасьев В. Чи потрібні нам курси? Поштово-телеграфний вісник. 1912. № 24. 23 червня. С. 6-7.
2. Бухгейм Э. Очерк почтово-телеграфного дела в России и за границей. М., 1906. 15 с.
3. Гурлянд И. К вопросу об источниках и времени происхождения ямской гоньбы в Древней Руси. Ярославль: Тип. губерн. правления, 1900. 339 с.
4. Гурлянд И. Неопубликованные записки и исследования по истории русской почты, хранящиеся в правительственных архивах и библиотеках. Почтово-телеграфный журнал. 1902. № 2. С. 139.
5. Гурлянд И. Ямская гоньба в Московском государстве. Ярославль : Типография губернского управления. 1900. 25 с.
6. Гурлянд И. Ямская гоньба в Московском государстве до конца XVII века. Почтово-телеграфный журнал. 1900. № 12. С. 1302-1304.
7. Жарков С. Почтово-телеграфные сберегательные кассы в России. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1893. Сентябрь. С. 928-940.
8. Кандін Г. Підготовка поштово-телеграфних чиновників. Поштово-телеграфний вісник. 1912. № 18. 12 травня. С. 6-7.
9. Козловский И. Первые почты и первые почтмейстеры в Московском государстве. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1913. Т. 1. 536 с.

10. Козловский И. Первые почты и первые почтмейстеры в Московском государстве. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1913. Т. 2. 523 с.
11. Коллекционер. [Электронный ресурс]. URL: <http://philately.ru/archive.shtml>
12. Лишин К. Заметка о развитии почтовых сообщений в России с некоторыми данными о земской почте. С-Пб., 1894. 15 с.
13. Лишин К. Реферат о почтовых нуждах в провинции и объединении почт правительственной и земской. СПб., 1888. 45 с.
14. Марки и коллекционер. [Электронный ресурс]. URL: <http://philately.ru/archive.shtml>
15. Министерство внутренних дел. Исторический очерк. Почта и телеграф в XIX столетии. С.-Пб.: Типография Министерства внутренних дел, 1901. С. 116.
16. Озеров И. Почта в России и за рубежом. С-Пб.: Тип-фия Кирбаума, 1903. 30 с.
17. Садовников А. Женщина в почтово-телеграфном производстве. Жизнь связи. 1924. № 3. С. 107-109.
18. Соколов Н. Вопросы международного почтового права, обсуждавшиеся на Венском почтовом конгрессе 1891 г. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1892. Апрель. С. 423-435.
19. Соколов Н. О допущении женщин на службу по почтово-телеграфному ведомству. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1896. Январь. С. 125-127.
20. Соколов Н. О перевозке почтовой корреспонденции частными лицами по линиям железных дорог. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1897. Октябрь. С. 1031-1035.

21. Соколов Н. О почтовых сношениях России с Пруссией. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1899. Август. С. 887-906.
22. Соколов Н. Об учреждении в России земских почт. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1897. Август. С. 823-848.
23. Соколов Н. Об учреждении в России сельской почты. Почтово-телеграфный журнал. 1897. № 2. С. 254-266.
24. Соколов Н. Опыт устройства подвижных почтовых экспедиций для приема и выдачи корреспонденции сельских жителей в 1865-1867 гг. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1900. № 1. С. 85-90.
25. Соколов Н. Перевозка почты по железным дорогам в России. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1895. Июнь. С. 680-699.
26. Соколов Н. Санкт-Петербургская почта при Петре Великом. СПб. : тип. Мин. вн. дел, 1903. 157 с.
27. Соколов Н. Система содержания почтовых станций в России. Почтово-телеграфный журнал. 1895. № 1. Январь. С. 79-80.
28. Соколов Н. Системы содержания почтовых станций в России. Почтово-телеграфный журнал. 1895. № 2. Февраль. С. 187-188.
29. Соколова Е. О службе женщин на почте, телеграфах и телефонах в различных государствах. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1900. Май. С. 563-574.
30. Стеткевич А. Почта и телеграф в царствование Александра III. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1901. Июнь. С. 564-590.
31. Филателия. [Электронный ресурс]. URL: <http://philately.ru/archive.shtml>

32. Франц Д. Земская почта. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1899. Июль. С. 762-771.
33. Шедлинг М. Всемирная почта. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1909. Апрель. С. 199-204.
34. Шедлинг М. История и развитие электрического телеграфа. М. : Тип. А. Карцева, 1885. 94 с.
35. Яворский Н. Двадцатипятилетие почтово-телеграфного ведомства. 1885-1910. С-Пб. : Тип. МВД, 1910. 19 с.
36. Яворский Н. Обзор почтовых сообщений за двадцатипятилетие 1885-1910 гг. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1912. Июнь. С. 534-551.
37. Яворский Н. Почтовые операции при волостных правлениях и на станциях железных дорог в 1902-1912 гг. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1913. Июнь. С. 460-470.
38. Яворский Н. Почтовые операции при волостных правлениях и на станциях железных дорог в 1913 г. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1913. Декабрь. С. 852-861.
39. Яворский Н. Почтово-телеграфные сберегательные кассы в России за 20-летний период существования (1889-1909 гг.). Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1912. Декабрь. С. 907-921.